

Un espai de col·laboració entre la Comunitat Gitana i la Universitat per a l'educació intercultural¹.

José Luis Lalueza, Isabel Crespo i María José Luque

DEHISI. Grup de Recerca en Desenvolupament Humà, Intervenció Social i Interculturalitat
Universitat Autònoma de Barcelona

A principis dels anys 90 un nombre creixent d'alumnes gitanos va ocupar les aules de les escoles ordinàries. S'intentava superar les experiències d'escoles "per gitanos" que van funcionar les dues dècades anteriors en barris de barraques i de promocions de vivenda pública. Ara es tractava de fugir de la creació de ghettos, de incorporar als gitanos a l'escola de tots... però no va funcionar com s'esperava. L'absentisme, l'abandonament precoç i el fracàs escolar es van combinar amb la creació de nous ghettos escolars per la "fugida" de la resta de la població autòctona d'aquelles escoles a les que hi havia una forta presència d'alumnes d'aquesta ètnia.

Una explicació d'aquest fracàs es pot trobar en dues contradiccions d'aquest procés. La primera consisteix en l'absència de sentit en l'experiència escolar de molts d'aquests alumnes, derivada de la discontinuïtat entre les pràctiques comunitàries i les escolars, de la manca de metes compartides entre famílies i escola. Hi ha valors culturals no coincidents, com el fort comunitarisme de la cultura gitana, que subsumeix la responsabilitat personal en l'esfera familiar, en front de l'estricta individualització de l'escola. A més, el *projecte* que les famílies gitanes tenen per convertir els seus fills i filles en homes i dones, difereix de les concepcions evolutives de l'escola. Aquesta contradicció s'agreuja amb el desconeixement mutu entre mestres i famílies, desconeixement que porta sovint a considerar l'altre com una amenaça a l'ordre social acceptable des de cada perspectiva cultural.

La segona contradicció deriva de les relacions històriques de les comunitats gitanes amb el poder, de manera que la seva identitat col·lectiva ha incorporat posicions de resistència a les institucions, incloent l'escola. Així, per a molts nens gitanos l'activitat escolar no només està mancada d'un sentit que la relacioni amb la seva vida, sinó que, a més, resistir-se a la seva disciplina forma part de la seva identitat en tant que gitanos². No és estrany que el nen "massa aplicat" sigui criticat pel seus companys utilitzant l'apel·latiu de "apayado". Com a reacció, la resposta de l'escola ha estat sovint més centrada en l'assoliment de l'ordre que en la creació d'un context motivador i significatiu.

¹ Aquest article relata una experiència que ha estat possible gràcies al treball de investigació, pel que volem agrair l'ajut del Ministerio de Educación y Ciencia a través del projecte I+D SEJ2007-67820EDUC

² Un alumne gitano considerat pels professors un bon alumne, era contemplat pels seus companys com un "apayao".

Però també durant els anys 90 en paral·lel s'estava iniciant un profund procés de transformació de les comunitats gitanes. Diversos canvis socials estaven generant una crisi de les estructures i formes de vida tradicionals: els efectes negatius del narcotràfic i del consum de drogues, la pèrdua de rendibilitat de formes tradicionals de venda ambulants, el impacte de la societat de consum, l'assentament a llarg termini en estructures urbanes... Una de les reaccions més interessants va ser el sorgiment de moviments reivindicatius de la cultura i la dignitat gitanes, que van cristal·litzar de vegades en la formació d'associacions i, sobre tot, en el sorgiment de nous discursos que incorporaven nocions com ara *infància, futur, progrés, promoció, educació*... Si a finals dels vuitanta l'assistència a l'escola dels nens i nenes gitanos era d'interès gairebé exclusiu de mestres, educadors, treballadors socials... tots ells "païos", una dècada després era ja un objectiu del que s'apropiava un creixent nombre de membres de les famílies gitanes. Però el diàleg entre aquests sectors i l'escola estava distorsionat per les dues grans contradiccions que hem esmentat. És en aquest punt en que es produeix la trobada entre l'equip DEHISI de la Universitat Autònoma de Barcelona i l'Associació Gitana de Badalona.

Un encontre per aprendre mutuament

Amb la intenció d'estudiar la discontinuïtat entre les pràctiques educatives familiars i les escolars van entrar en contacte amb diverses associacions gitanes. Així, a la primera visita que varem fer a l'associació gitana de Badalona anàvem disposats a "fer preguntes", però la seva resposta mostrava el cansament per les constants visites "d'experts" dels que no obtenien cap retroalimentació sobre els seus estudis, i que no proporcionaven cap avenç per a la comunitat³.

Davant d'això varem haver de canviar l'abordatge i iniciar un procés de negociació. Era evident que partíem d'interessos diferents i havíem d'arribar a una acció consensuada, útil pels objectius dels uns i dels altres. Així que de l'estudi de les pràctiques educatives "fet pels investigadors", varem passar a la construcció conjunta d'un text sobre cultura gitana en coautoria. Durant un any varem mantenir una entrevista setmanal amb tres homes gitanos: el Tio Emilio, Raimundo i Ramón. Per dur a terme aquest intercanvi com una experiència conjunta vam haver de ser conscients del llenguatge emprat, ja que l'estil conceptual dels universitaris contrastava amb l'ús dels nostres interlocutors, més pròxim al relat. Poc a poc, l'entrevista es va transformar en conversa sobre la família, l'autoritat, el col, les relacions entre gitanos...

I en el canvi de la forma de l'entrevista a la del diàleg ens van anar transformant les relacions. Conversar amb un altre implica considerar-lo un interlocutor vàlid i la sensació que teníem és que poques vegades l'havíem sentit d'aquesta manera. Respectar a l'altre no implica forçosament estar d'acord, només és intentar entendre el per què de les coses. En aquest sentit van tenir moments complicats, per exemple,

³ Una anàlisi en profunditat es pot trobar a Crespo, I.; Lalueza, J. L. & Pallí, C. (2002): Moving communities: a process of negotiation with a gypsy minority for empowerment. *Community, Work and Family*. Vol. 5, N. 1: 49-66

quan parlàvem del casament. Ells argumentàvem, i sobretot Tio Emilio, de la importància de que la noia fos jove per poder adaptar-se millor a la família del marit. Des de la nostra perspectiva, a vegades, ens havíem de mossegar la llengua perquè per molt que entenguessin el sentit cultural de tot això era contrari a la nostra manera de pensar. Com aquesta va haver-hi altres situacions semblants, per exemple, quan parlàvem de la lleialtat cap a la família per damunt dels individus. Però van aprendre molt de la importància de no jutjar a l'altre gratuïtament. Negociar implica sobretot una actitud molt respectuosa. D'aquest procés va sorgir finalment el llibre "Hechos gitanales"⁴ que responia a les metes dels uns i dels altres.

Un model d'aprenentatge col·laboratiu

En aquest ambient de diàleg, van sorgir noves metes conjuntes, la principal d'elles posar en marxa una activitat educativa que ajudés a superar l'elevat índex de fracàs escolar de la comunitat. Arribats a aquest punt, es tractava de dissenyar una activitat que pogués salvar les dues grans contradiccions assenyalades més amunt: d'una banda la discontinuïtat en valors i metes entre comunitat gitana i escola, i de l'altra la consideració pels gitanos de l'escola com una institució aliena a la seva identitat amb la conseqüent resistència dels alumnes a la participació. I l'experiència del llibre, fonamentada en *la consideració de l'altre com interlocutor*, va marcar la pauta per intentar superar aquestes contradiccions. Així, un nou projecte educatiu havia de complir aquests tres principis:

1. L'activitat educativa ha d'estar vinculada a la comunitat on es duu a terme, amb la finalitat de que l'aprenentatge sigui significatiu i es connecti als objectius comunitaris.
2. Els nens i les seves famílies deuen ser respectats i considerats com interlocutors amb capacitat per a formular i perseguir uns objectius i, per tant, per transformar l'activitat.
3. La construcció del coneixement és un procés social basat en la participació i la col·laboració entre actors que posseeixen coneixements i experiències distintes.

Aquests principis son coherents amb el marc teòric de la psicologia cultural, l'àmbit en el que destaca el treball de Michael Cole⁵, qui estava en aquells moments desenvolupant un model de intervenció educativa en el laboratori de Cognició Humana comparada de la Universitat de Califòrnia a San Diego, i que suposava la col·laboració entre la Universitat i les comunitats locals. Aquest model s'anomenava "Cinquena Dimensió" (5D)⁶. La visita a diverses comunitats de pràctiques de la xarxa 5D, gestionades

⁴ Cerreruela, E.; Crespo, I.; Jiménez, R.; Lalueza, J. L.; Pallí, C. & Santiago, R. (2001): *Hechos gitanales. Conversaciones con tres gitanos de Sant Roc*. Publicacions Universitat Autònoma de Barcelona. Cerdanyola del Vallès.

⁵ Cole, M. (1999). *Psicología Cultural*. Madrid: Morata.

⁶ Nilson, M; Nocon, H. (2005). *School of Tomorrow. Developing Expansive Learning Environments*. Berna: Peter Lang.

conjuntament per la Universitat de Califòrnia i entitats locals, ens va inspirar pel disseny de la nostra activitat en l'Associació Gitana de Badalona: la Casa de Shere Rom.

Aquesta s'ubica des de fa 12 anys en els locals de l'associació, a on hi ha un ampli espai amb 15 ordinadors i varies taules lliures, i cada curs acull una activitat en la que hi participen entre 15 i 60 nens i nenes, i entre 10 i 40 estudiants universitaris, segons l'any. Què es el que passa a dintre de la Casa de Shere Rom?

Quan un nen comença per primera vegada l'activitat, un estudiant li ajuda a fer una carta per a un personatge virtual que ningú no ha vist, però que respon les cartes, participa en xats i envia missatges a fòrums compartits pel grup. El *Mag* és una ambigua i misteriosa figura que es comunica de diferents maneres amb els nois i noies. Aquest personatge s'utilitza per donar una continuïtat narrativa al conjunt de l'activitat, de manera que totes les tasques, per diferents que siguin, tenen el fil conductor del diàleg virtual amb el *Mag*. Aquesta figura serveix també per a estimular la imaginació i el raonament dels nois i, sovint, s'usa per a intervenir en conflictes i mediar en la seva resolució. En funció de les competències assolides pels membres del grup, l'activitat es desenvolupa d'acord a dos models: *Laberint* i *Trobadors*.

El *Laberint* és una activitat concebuda per introduir als nois i noies en l'ús de les TIC a través de la col·laboració amb companys experts. Aquests son habitualment estudiants universitaris que treballen amb un o dos nens en la resolució de tasques (jocs, activitats o "missions" en les que s'han d'utilitzar eines TIC). Una modalitat de *Laberint* consisteix en l'*Apadrinament*, en el que els experts són nois i noies de més de 10 anys que ajuden a nens i nenes més petits. Per participar es parteix de la representació gràfica d'un laberint que connecta diverses habitacions virtuals, i en cadascuna d'elles hi ha una o varies propostes d'activitat que els nens i els seus acompanyants hauran de dur a terme. Cada activitat te una *guia de tasques* que explica què s'ha de fer un cop iniciat el joc. Hi ha tres nivells: principiant, iniciat i expert. Quan s'arriben a complir els requisits d'un dels dos últims nivells, es pot avançar a la següent casella del laberint i iniciar un nou joc. El "viatge" que el nen fa al llarg dels dies a través del *laberint* es registra en un *passaport* personal. L'estudiant és el company que pot ajudar a resoldre la tasca, donar pistes, fer de suport, proporcionar el llenguatge adequat... Al final, aquest estudiant fa un diari de camp on es detallen els progressos i les dificultats. De manera periòdica, el *Mag* manté contactes i respon a les cartes.

Pels participants més experts, amb un cert rodatge que permet assolir prou competències digitals, *Trobadors* és un model orientat a la creació de petits *relats digitals* per tal de donar als nens l'oportunitat de ser creadors i participants actius en el seu procés d'aprenentatge. S'organitzen grups de tres o quatre nens acompanyats per un estudiant i entre tots ells elaboren presentacions dinàmiques, animacions o pel·lícules de vídeo de curta durada sobre un tema escollit pel propi grup. El procés d'elaboració del relat es realitza de forma col·laborativa i amb l'ajut d'eines com càmeres i programes d'edició de vídeo. El procés de realització passa per diferents fases: planificació del treball a realitzar, selecció de la temàtica, elaboració del guió, gravacions, edició i finalment visualització. Però aquest procés no és lineal sinó en espiral. Es a dir, cada visualització porta a la revisió del que s'ha fet, de manera que no

hi ha una avaluació externa, sinó una reflexió permanent dels autors sobre la seva obra. *Llibertat* per escollir, activitat *cooperativa* i treball orientat a una *audiència* són els tres eixos fonamentals d'aquesta activitat.

En els dos models proposats resulta fonamental el treball col·laboratiu entre els nens i els estudiants universitaris. A cada sessió uns i altres es transformen en equips de treball que en la majoria de casos parteixen d'objectius diferents (divertir-se en el cas dels nens, i ensenyar i complir les tasques en el cas dels estudiants) però que la pròpia activitat els conduirà a posar-se d'acord. Parlem doncs d'un equip heterogeni amb edats, coneixements i motivacions cap a l'aprenentatge molt diferents i provinents de cultures distintes i plenes d'estereotips respecte de l'altre.

Nens i estudiants adopten una relació horitzontal en la que tots són escoltats i poden fer aportacions vàlides a l'equip. A més a més, el coneixement sobre el funcionament de l'activitat i les seves eines no està directament relacionat amb l'edat sino amb el temps de participació en la mateixa. De manera que ser un expert o un aprenent són rols que poden intercanviar el nen i l'estudiant universitari segons la tasca que fan.

Des de el primer moment que els participants es troben hi ha una responsabilitat compartida per fer que la seva relació funcioni. La motivació per a treballar junts els permet arribar a unes metes compartides i tenir sempre en compte a l'altre per implicar-li en la tasca que s'està fent. Moltes vegades, aquesta implicació és busca a través de fer bromes a l'altre o preguntar-li les seves opinions abans de prendre decisions.

La relació del grup té a més a més un aspecte afectiu fonamental que augmenta amb el pas del temps. La confiança, el respecte, i la visió competent de l'altre permet, no només mantenir la relació, sino potenciar la sensació d'inclusió, la complicitat i el coneixement compartit que suposa l'avanç en la col·laboració. Tanmateix la seva experiència com a grup i la seva relació suposa l'obtenció d'eines per poder fer front a les dificultats i els desacords que també puguin sorgir dins del grup.

Per què funciona?

Arribats a aquest punt, se'ns plantegen dues preguntes: Primera, què fa que aquesta activitat sigui significativa pels nois i noies que durant aquests anys han assistit voluntàriament, amb puntualitat, cada setmana? Segona, és desitjable i possible traslladar aquesta experiència a l'escola?

La resposta a la primera pregunta és complexa, ja que hi intervenen diferents factors. Aquí ens limitarem a ressenyar alguns. Primer, és significativa perquè es realitza en un marc institucional propi de la comunitat. L'escola, per molt oberta que estigui, és percebuda com una institució aliena, una "cosa de payos" a la que "assisteixen" els gitans, on poden haver relacions amistoses però que clarament pertany al món dels "altres". En canvi, la Casa de Shere Rom, no només està ubicada en una associació de la comunitat, sinó que en ella participen com educadores membres de la mateixa, en una relació d'igualtat amb els estudiants universitaris. En suma, és un espai realment

intercultural, on uns i altres es poden sentir “a casa seva”. A més, el caràcter voluntari de l’assistència la legitima més encara com una institució pròpia.

Segon, d’entrada tots els que assisteixen a l’activitat tenen unes metes que els motiven a participar, tot i que d’entrada aquestes metes no coincideixin: pels nens jugar, resoldre un misteri, manifestar les seves habilitats o entrar en contacte amb nois i noies joves de fora de la comunitat que exciten la seva curiositat; pels estudiants participar en una pràctica real relacionada amb els seus estudis; pels membres actius de les associacions, *empoderar* la seva comunitat a través de pràctiques que suposin l’adquisició de noves competències i coneixements; pels investigadors, gaudir d’un laboratori natural per assajar models d’aprenentatge. Però, a mesura que els participants *s’apropien* de l’activitat, es va construint un espai autènticament intercultural on es construeixen significats i metes compartides.

Tercer, la relació entre els participants es basa en la col·laboració, i a tots se’ls hi reconeix la competència i poder de decisió. La tasca està orientada a metes compartides, no a metes conegudes únicament per l’educador.

Quart, l’activitat es planteja com un *relat*. El Mag, el passaport, l’estructura del laberint... són elements que organitzen l’activitat com una narració amb personatges, i amb plantejament, nus i desenllaç. No es tracta per tant d’un conjunt d’activitats, el sentit de les quals només és accessible a l’educador, sinó que al adaptar la forma del relat permet a tots els participants donar-li un sentit.

Pel que fa a la segona pregunta, la podem respondre a partir de l’experiència. Des de fa cinc anys hem desenvolupat aquest model en col·laboració amb els mestres i professors de set escoles de primària i un institut amb alumnat gitano i nouvingut, dins del programa Shere Rom a l’Escola. El trasllat d’una experiència nascuda fora de l’escola a aquesta no està exempt de contradiccions. Ja no és una activitat *de la comunitat*, sinó de l’escola, amb tots els problemes que hem comentat més amunt. Però el manteniment de la filosofia col·laborativa dona resultats interessants. En primer lloc es col·labora entre la Universitat i els mestres, amb els que es negocia la forma en que s’implantarà i els objectius prioritaris, de manera que a cada centre adopta una forma diferent. I, sobre tot, es manté l’activitat com una comunitat de pràctiques basada en la col·laboració, aquí entre alumnes, mestres i estudiants.

Contribuir a la construcció d’una escola autènticament intercultural a partir de l’experiència nascuda en una associació gitana és una idea suggerent i provocativa. De moment està servint per disminuir l’absentisme i millorar la concepció que els alumnes tenen de sí mateixos com aprenents. Però la seva consolidació només serà possible si contribueix a un canvi real en l’escola, que faci d’aquesta una experiència significativa per als membres de la comunitat en la que treballa. Aquí rau la clau de la interculturalitat en qualsevol tipus d’activitat: tenir sentit per a tots els participants, sigui quina sigui la seva procedència cultural.